BANKLARDA RISKLARNI ANIQLAŞ VA RISK REYESTRINI TUZIŞ

Azamov Umidjon Mirzoaliyevich
umidjonazamo@gmail.com
Orcid: 0009-0009-7835-5665

Ibadov A'zam Ötkirovich
azamibodov690@gmail.com
Orcid: 0009-0008-3850-8789

Ibrohimova Gulnoza Tohirjon qizi
gulnozazokirova7335@gmail.com
Orcid: 0009-0001-2456-7605
Vazirlar mahkamasi huzuridagi Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi magistrlari

Ilmiy rahbar: **Togayev Salim Sobirovich**
PhD "Bank hisobi va auditi" kafedrasi dotsenti TDIU
Orcid: 0000-0002-3170-9181
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23880076

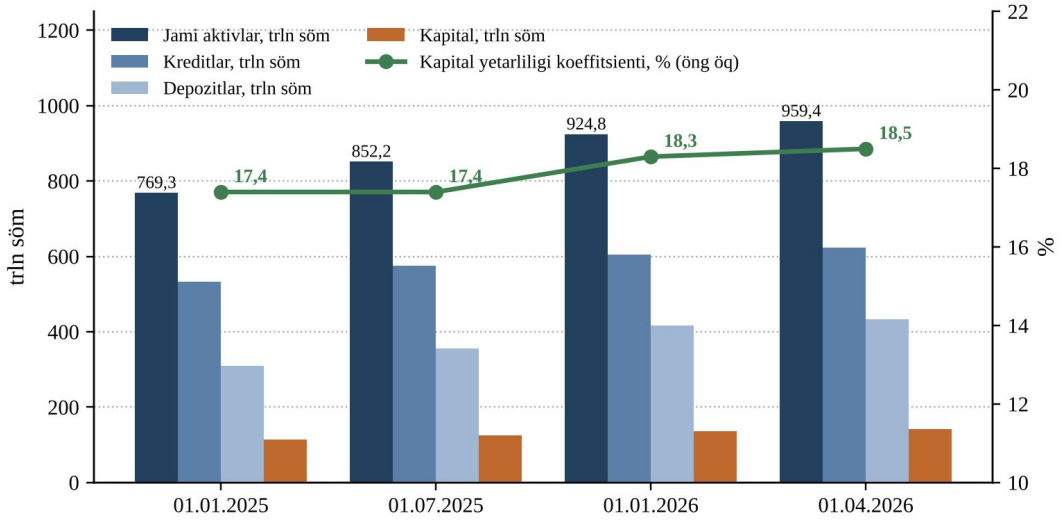
Annotatsiya. Tezisda tijorat banklarida risklarni aniqlaş usullari va risk reyestrini tuziş tartibi yoritilgan. Bank risklarining asosiy turlari, ularni aniqlaş manbalari va asosiy risk indikatorlari tizimlaştirilgan, xalqaro standartlarda tavsiya etilgan risklarni aniqlaş usullarining bank amaliyotida qöllanilişi baholangan. Risk reyestrining tarkibiy maydonlari, risklarni "ehtimollik × ta'sir" şkalasida baholaş va risk xaritasini tuziş tartibi taklif etilib, şartli tijorat banki misolida boşlanğiç va qoldiq risklar taqqoslangan.

Kalit sözlar: bank risklari, risklarni aniqlaş, risk reyestri, risk xaritasi, risk-appetit, uç himoya çiziği, asosiy risk indikatorlari.

Mavzuning dolzarbligi

Özbekiston bank tizimi jadal ösiş bosqiçida. Markaziy bank ma'lumotlariga köra, 2025-yil 1-yanvardan 2026-yil 1-aprelgaça bank tizimining jami aktivlari 769,3 trln sömdan 959,4 trln sömga (24,7 foiz), kreditlar 533,1 trln sömdan 623,3 trln sömga, depozitlar esa 308,7 trln sömdan 433,9 trln sömga oşgan; kapital yetarliligi koeffitsienti 17,4 foizdan 18,5 foizga kötarilgan [1] (1-rasm).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1-rasm. Özbekiston bank tizimining asosiy körsatkiçlari[1]

Faoliyat kölamining kengayişi bilan birga banklarning risk profili ham murakkablaşadi: kredit portfeli ösadi, yangi raqamli xizmatlar va mahsulotlar operatsion va kiber risklarni oşiradi. "Banklar va bank faoliyati töğrisida"gi Qonunning 42-moddasi bank va banklar guruhining içki nazorat hamda tavakkalçiliklarni boşqariş tizimiga qöyiladigan talablarni belgilaydi [2], 2020–2025-yillarga möljallangan bank tizimini isloh qiliş strategiyasi esa banklarda korporativ boşqaruv va risklarni boşqarişni xalqaro standartlarga muvofiqlaştirişni maqsad qilib qöygan [3]. Risklarni boşqariş jarayoni risklarni aniqlaşdan boşlanadi: aniqlanmagan risk baholanmaydi va boşqarilmaydi. Şu sababli risklarni tizimli aniqlaş va ularni yagona risk reyestrida qayd etiş bank risk-menejmentining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Bank risklari va ularni aniqlaş manbalari

J. Hull bank risklarini kredit, bozor (foiz, valyuta, narx), likvidlik va operatsion risklarga ajratadi [4]. Bazel qömitasi operatsion riskni içki jarayonlar, xodimlar va tizimlarning yetarli emasligi yoki işdan çiqişi, şuningdek taşqi hodisalar natijasida yuzaga keladigan yöqotiş xavfi sifatida ta'riflaydi [5]. Ş.F. Mamatqulov Özbekiston tijorat banklari misolida kredit, likvidlik, foiz, valyuta, bozor va operatsion risklarni boşqarişni Bazel III talablari va raqamli vositalar asosida takomillaştiriş zarurligini asoslagan [6]. Asosiy risk turlari, ularni aniqlaş manbalari va asosiy risk indikatorlari[2] 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Bank risklarining asosiy turlari, aniqlaş manbalari va asosiy risk indikatorlari[3]

Risk turi	Mohiyati	Aniqlaş manbalari	KRI misollari

[1]Manba: Özbekiston Respublikasi Markaziy banki statistik byulleteni [1] ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

[2]Asosiy risk indikatori (Key Risk Indicator, KRI) — risk darajasining özgarişini oldindan körsatuvçi va muntazam kuzatiladigan miqdoriy körsatkiç.

[3]Manba: [4; 5; 6] asosida muallif işlanmasi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Risk turi	Mohiyati	Aniqlaş manbalari	KRI misollari
Kredit riski	Qarz oluvçining majburiyatni bajarmasligi	Kredit portfeli tahlili, qarz oluvçilar moliyaviy hisobotlari	Muammoli kreditlar uluşi, konsentratsiya darajasi
Likvidlik riski	Majburiyatlarni öz vaqtida bajara olmaslik	Tölov oqimlari, depozitlar tuzilmasi	Likvidlik koeffitsientlari, depozitlar çiqişi
Foiz riski	Foiz stavkalari özgarişidan yöqotiş	Aktiv va passivlar muddatlari tahlili	Muddatlar nomutanosibligi (gap)
Valyuta riski	Valyuta kursi özgarişidan yöqotiş	Oçiq valyuta pozitsiyasi	Oçiq valyuta pozitsiyasining kapitalga nisbati
Operatsion riski	Jarayonlar, xodimlar, tizimlar va taşqi hodisalar sababli yöqotiş	Yöqotişlar bazasi, jarayonlar xaritasi, intsidentlar	Intsidentlar soni, IT tizimlari töxtab qoliş vaqti
Komplayens riski	Qonun va talablarni buziş oqibati	Me'yoriy talablar monitoringi, tekşiruvlar	Sanksiyalar soni, şubhali operatsiyalar
Strategik va reputatsion risklar	Notöğri qarorlar va obrö yöqotilişi	Bozor va raqobat tahlili, ommaviy axborot monitoringi	Mijozlar oqimi, şikoyatlar soni

Risklarni aniqlaş usullari IEC 31010:2019 standartida tizimlaştirilgan [7]. Ulardan bank amaliyotida eng köp qöllaniladiganlari 2-jadvalda keltirilgan. Bazel qömitasi operatsion risklarni aniqlaş uçun içki yöqotişlar ma'lumotlari, risk va nazoratni öz-özini baholaş[4] (RCSA), asosiy risk indikatorlari va ssenariy tahlilidan birgalikda foydalanişni tavsiya etadi [5].

2-jadval. Risklarni aniqlaş usullarining bank amaliyotida qöllanilişi[5]

Usul	Mazmuni	Bankda qöllanilişi	Çeklovi
Aqliy hujum va ekspert seminarlari	Mutaxassislar iştirokida risklarni erkin aniqlaş	Yangi mahsulot va loyihalarni işga tuşirişda	Iştirokçilar tajribasiga boğliq
Nazorat röyxatlari (checklist)	Avval aniqlangan risklar röyxati böyiça tekşiriş	Kreditlaş va komplayens jarayonlarida	Yangi risklarni körmaydi

[4]Risk va nazoratni öz-özini baholaş (Risk and Control Self-Assessment, RCSA) — bölinmalar tomonidan öz faoliyatidagi risklar va mavjud nazorat tadbirlarining samaradorligini muntazam baholaş usuli.

[5]Manba: [7; 5] asosida muallif işlanmasi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Usul	Mazmuni	Bankda qöllanilişi	Çeklovi
Jarayonlar xaritasi	Jarayon bosqiçlaridagi zaif nuqtalarni aniqlaş	Operatsion risklar böyiça	Köp mehnat talab qiladi
Yöqotişlar bazasi tahlili	Ötgan hodisalar va yöqotişlarni tahlil qiliş	Operatsion va kredit risklari böyiça	Ötmişga asoslanadi
RCSA	Bölinmalarning öz-özini baholaşi	Barça bölinmalarda yillik baholaş	Subyektivlik xavfi
Ssenariy tahlili va stress-test	Ehtimoli past, ta'siri katta hodisalarni modellaştiriş	Likvidlik, kredit va bozor risklari	Ssenariylarni tanlaş murakkab
"Kapalak" tahlili (bow-tie)	Risk sabablari va oqibatlarini bitta sxemada körsatiş	Kiber va operatsion risklar	Miqdoriy baho bermaydi

Risk reyestri va uni tuziş tartibi

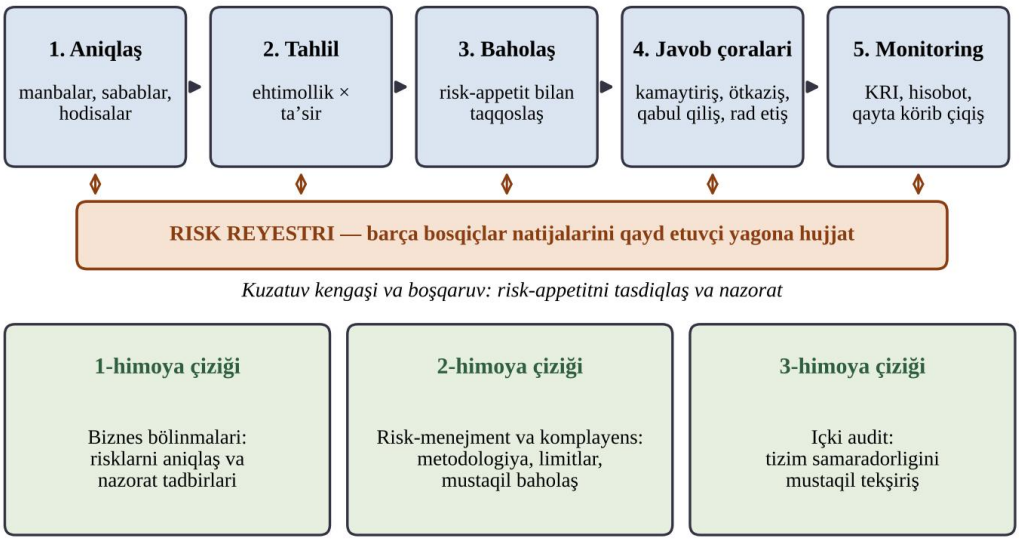
Risk reyestri[6] ISO 31000:2018 standartida belgilangan risklarni boşqariş jarayonining — aniqlaş, tahlil, baholaş, javob çoralari, monitoring va hisobot — natijalarini yagona hujjatda qayd etiş vositasi hisoblanadi [8]. COSO tizimi risklarni bank strategiyasi va risk-appetiti[7] bilan boğlaşni talab etadi [9]. Bazel qömitasining korporativ boşqaruv tamoyillarida esa risklarni boşqarişda uç himoya çiziği[8] modeli va Kuzatuv kengaşining risk-appetitni tasdiqlaş vakolati mustahkamlangan [10]. Risk reyestrining jarayon va taşkiliy tuzilmadagi örni 2-rasmda körsatilgan.

[6]Risk reyestri — taşkilotda aniqlangan risklar, ularning baholari, egalari, nazorat çoralari va monitoring natijalari qayd etiladigan yagona hujjat (ma'lumotlar bazasi).

[7]Risk-appetit — taşkilot öz strategik maqsadlariga erişiş yölida qabul qilişga tayyor bölgan risk miqdori va turi.

[8]Uç himoya çiziği — risklarni boşqarişda biznes bölinmalari (1-çiziq), mustaqil risk-menejment va komplayens (2-çiziq) hamda içki audit (3-çiziq) örtasida mas'uliyatni taqsimlaş modeli.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2-rasm. Risklarni boşqariş jarayoni, risk reyestri va uç himoya çiziği[9]

Risk reyestrining tavsiya etilayotgan tuzilmasi 3-jadvalda keltirilgan. Riskni tavsiflaşda "sabab — hodisa — oqibat" formulasidan foydalaniş tavsiya etiladi: bu risklarning takrorlanişi va noaniq ifodalanişining oldini oladi.

3-jadval. Bank risk reyestrining tarkibiy maydonlari[10]

Maydon	Mazmuni	Misol
Identifikator va turi	Riskning kodi va toifasi	R5, operatsion riski
Tavsif	Sabab — hodisa — oqibat	Himoya tizimidagi zaiflik sababli kiberhujum, natijada mijozlar ma'lumotlari sizib çiqişi
Risk egasi	Risk uçun javobgar rahbar	Axborot xavfsizligi departamenti rahbari
Boşlanğiç baho	Ehtimollik (1–5) × ta'sir (1–5)	3 × 5 = 15 (yuqori)
Mavjud nazorat çoralari	Riskni kamaytiruvçi tadbirlar	Köp bosqiçli autentifikatsiya, tarmoq monitoringi
Qoldiq baho	Nazoratdan keyingi ehtimollik × ta'sir	2 × 4 = 8 (örta)

[9]Muallif işlanmasi ([8; 10] asosida).

[10]Manba: [8; 9; 5] asosida muallif işlanmasi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Maydon	Mazmuni	Misol
Risk-appetit çegarasi	Qabul qilinadigan maksimal daraja	≤ 9 ball
KRI va çegaraviy qiymati	Kuzatiladigan körsatkiç	Oyiga intsidentlar soni ≤ 2
Qöşimça çoralar, muddat, holat	Javob rejasi va bajarilişi	Penetratsion test, IV çorak; bajarilmoqda

Risklarni baholaş uçun 5 × 5 ballik şkala qöllaniladi: ehtimollik va ta'sir köpaytmasi 1–4 bölsa — past, 5–9 — örta, 10–16 — yuqori, 20–25 — kritik daraja[11]. Şartli tijorat banki uçun tuzilgan risk reyestridan köçirma 4-jadvalda, risk xaritasi esa 3-rasmda keltirilgan.

4-jadval. Şartli tijorat bankining risk reyestridan köçirma[12]

ID	Risk (qisqaça)	Turi	Boşl. baho	Asosiy nazorat çoralari	Qoldiq baho
R1	Yirik qarz oluvçilarga kreditlar konsentratsiyasi	Kredit	4×5=20	Bir qarz oluvçiga limitlar, garov	3×4=12
R2	Valyuta kursi özgarişi sababli qarz oluvçilarning tölov qobiliyati pasayişi	Kredit / valyuta	3×4=12	Valyuta daromadiga ega qarz oluvçilarni tanlaş	2×4=8
R3	Depozitlarning keskin çiqib ketişi	Likvidlik	2×5=10	Likvidlik zaxirasi, favqulodda moliyalaştiriş rejasi	2×3=6
R4	Aktiv va passivlar muddatlari nomutanosibligi	Foiz	3×3=9	Gap limitlari, suzuvçi stavkalar	2×3=6
R5	Kiberhujum va mijozlar ma'lumotlarining sizib çiqişi	Operatsion	3×5=15	Autentifikatsiya, tarmoq monitoringi	2×4=8
R6	Asosiy IT tizimlarining töxtab qolişi	Operatsion	3×4=12	Zaxira markazi, uzluksizlik rejasi	2×3=6

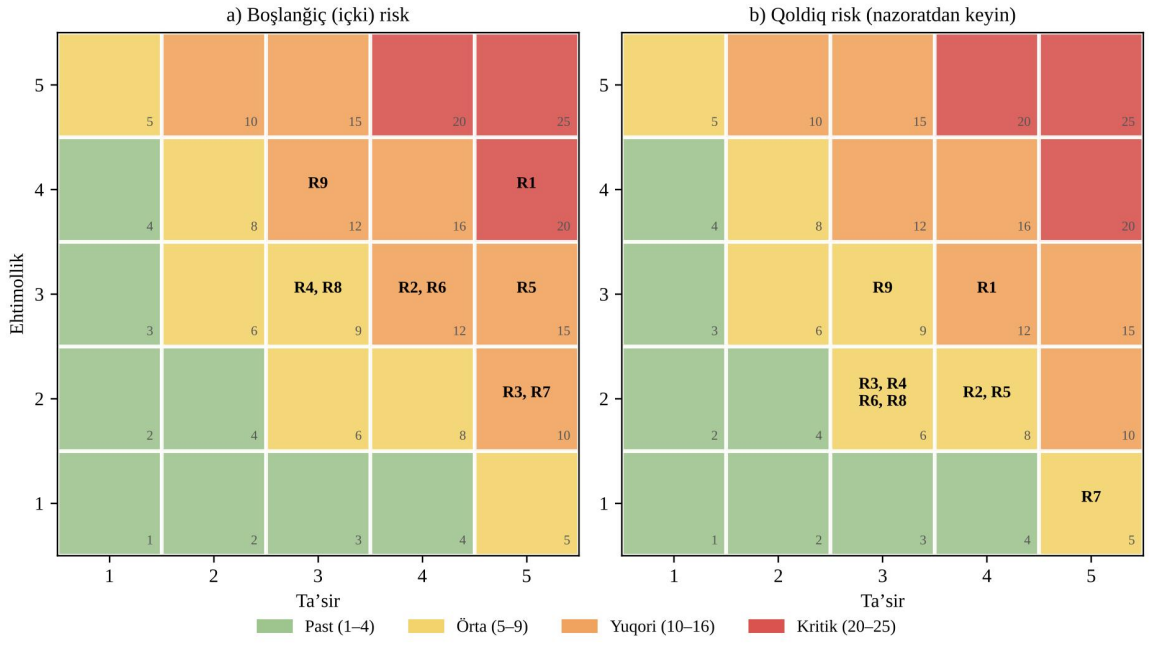
[11] Darajalar çegaralari muallif tomonidan taklif etilgan bölib, har bir bank öz risk-appetitiga muvofiq belgilaydi.

[12] Muallif işlanmasi; ma'lumotlar şartli bölib, uslubni namoyiş etiş uçun keltirilgan.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ID	Risk (qisqaça)	Turi	Boşl. baho	Asosiy nazorat çoralari	Qoldiq baho
R7	Jinoiy daromadlarni legallaştirişga qarşi kuraş talablarining buzilişi	Komplayens	2×5=10	Mijozni tekşiriş, avtomatik monitoring	1×5=5
R8	Ijtimoiy tarmoqlarda salbiy axborot tarqalişi	Reputatsion	3×3=9	Kommunikatsiya protokoli, monitoring	2×3=6
R9	Raqamli banklar tomonidan raqobatning kuçayişi	Strategik	4×3=12	Raqamli mahsulotlarni rivojlantiriş	3×3=9

Ushbu jadval ma'lumotalari asosoda tijorat banki kartasi ishlab chiqamiz:

3-rasm. Şartli tijorat bankining risk xaritasi[13]

Risk xaritasidan körinadiki, nazorat çoralari natijasida "kritik" darajadagi risklar soni birdan nolga, "yuqori" darajadagilar oltitadan bittaga kamaygan. Ammo yirik qarz oluvçilarga kreditlar konsentratsiyasi riski (R1) nazoratdan keyin ham "yuqori" darajada qolib, belgilangan risk-appetit çegarasidan (9 ball) oşadi. Bu risk qöşimça javob çoralarini — konsentratsiya limitlarini qisqartiriş yoki

[13]Muallif işlanmasi (4-jadval ma'lumotlari asosida).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

riskni suğurta va sindikatsiya orqali ötkazişni talab etadi. Şunday qilib, risk reyestri va risk xaritasi rahbariyat e'tiborini aynan risk-appetitdan oşgan risklarga qaratiş imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

1. Bank faoliyati kölamining kengayişi risk profilini murakkablaştiradi, şu sababli risklarni aniqlaş risk-menejment jarayonining hal qiluvçi bosqiçi hisoblanadi: aniqlanmagan risk baholanmaydi va boşqarilmaydi.

2. Risklarni aniqlaşda bitta usul bilan çeklanmasdan, ekspert usullari, nazorat röyxatlari, yöqotişlar bazasi, RCSA, ssenariy tahlili va "kapalak" tahlilini uyğunlaştiriş maqsadga muvofiq.

3. Risk reyestri risklarni "sabab — hodisa — oqibat" formulasida tavsiflaş, risk egasini belgilaş, boşlanğiç va qoldiq baholarni risk-appetit bilan taqqoslaş hamda KRI orqali monitoring qilişni ta'minlaşi lozim.

4. Banklarda risk reyestrini uç himoya çiziği modeliga muvofiq yuritiş, uni har çorakda yangilaş va Kuzatuv kengaşiga risk xaritasi körinişida taqdim etiş, risk-appetitdan oşgan risklar böyiça esa alohida javob rejalarini tasdiqlaş tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2026). Statistik byulleten: 2026-yil mart (5.1.2 va 5.1.3-jadvallar). https://cbu.uz
2. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. (2019, 5-noyabr). Banklar va bank faoliyati to'g'risida (O'RQ-580-son). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/uz/docs/-4581969
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2020, 12-may). 2020–2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida (PF-5992-son). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz
4. Hull, J. C. (2018). Risk management and financial institutions (5th ed.). John Wiley & Sons.
5. Basel Committee on Banking Supervision. (2021). Revisions to the principles for the sound management of operational risk. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/bcbs/publ/d515.htm
6. Mamatqulov, Sh. F. (2025). Tijorat banklarida risk boshqaruvi tizimini takomillashtirish [Ilmiy maqola], 465–474. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.17616876
7. International Electrotechnical Commission. (2019). Risk management — Risk assessment techniques (IEC 31010:2019). IEC.
8. International Organization for Standardization. (2018). Risk management — Guidelines (ISO 31000:2018). ISO.
9. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission. (2017). Enterprise risk management — Integrating with strategy and performance. COSO.
10. Basel Committee on Banking Supervision. (2015). Guidelines: Corporate governance principles for banks. Bank for International Settlements. https://www.bis.org/bcbs/publ/d328.htm

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.